

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Социални дейности

Том 107

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Social Work

Volume 107

БЕНЕФИЦИЕНТЪТ ПО СОЦИАЛЕН ПРОЕКТ КАТО РЕСУРС: НАГЛАСИ И ПРАКТИКИ В БЪЛГАРСКИ КОНТЕКСТ

ДЕСИСЛАВА ИВАНОВА

Резюме: Настоящата студия представя резултатите от емпирично изследване проведено в период февруари месец 2010 година – май месец 2013 година. В изследването взеха участие общо 112 бенефициента и 22 социални работници. Целта на изследването бе да се провери валидността на следна изследователска хипотеза: „Ако бъде разширен наборът от роли, чрез които се легитимират бенефициентите по социални проекти и по този начин те функционират не само като ползватели на проектна подкрепа, но и като активен проектен субект и ресурс, то това ще повиши субективната готовност на клиентите за многоаспектно сътрудничество със специалистите по социални проекти и ще предпостави по-висока им индивидуална мотивация за участие, а от там и по-добрите резултати“. Крайните резултати потвърдиха хипотезата и дадоха възможност да се направят задълбочени изводи и препоръки, свързани с реализираните на територията на България социални проекти.

Ключови думи: сътрудничество, социални работници, бенефициенти по социални проекти.

BENEFICIARIES OF THE SOCIAL PROJECTS AS RESOURCES: ATTITUDES AND PRACTICES IN BULGARIAN BACKGROUND

Desislava Ivanova

Abstract: This paper presents the results of the empirical research conducted between February of 2010 – May 2013. Participated in the study a total 112 beneficiaries and 22 social workers. The aim of the study was to verify the validity of the following research hypothesis: "If you extend the range of roles through which legitimate beneficiaries of social projects and thus they function not only as users of project support, but also as an active project subject and resources, it will increase the subjective willingness of customers to multifacet cooperation

with specialists in social projects and will provide for higher their individual motivation to participate, and hence better results." The final results confirmed the hypothesis and enabled to make insights and recommendations related to the implementation on the territory of Bulgaria social projects.

Key words: cooperation, social workers, beneficiaries of social projects.

В сферата на социалната работа централно място заема индивидът и неговата уникална личност. В зависимост от заявените му субективни нужди, потребности, проблеми и желания, той бива включен в една или друга социална услуга или подкрепа и се разглежда като неин клиент. В своята практика специалистите, представители на конкретна институция, влизаща в ролята на доставчик на социални услуги, разработват редица проекти и програми с цел оптимизиране процеса на предоставяне на помощ и постигане на по-добри крайни резултати. Като участник в тези инициативи клиентът се превръща в бенефициент по социалните проекти, чиито потребности, нужди, дефицити, от една страна, и качества, умения и надежди, от друга, са водещ мотив за търсената социално значима промяна.

По дефиниция разработването и стартирането на конкретен проект има за цел да откликне на отчетените потребности, да реши значим проблем, да въведе нова практика, а бенефициентът би следвало да има водещо значение във всяка една от проектните дейности и активно да се включва в тяхното реализиране на всеки един етап. Често обаче в практиката се наблюдава точно обратното – подпомаганите са третираны преди всичко като пасивни получатели или консуматори на една или друга подкрепа. И въпреки че подобни практически стратегии в социалната работа провокират най-често пасивност и зависимост у клиентите от самата помощ или от този, който я оказва, те все още са типичните за редица сфери на социална работа включително и проектната такава. Ето защо нерядко позитивните ефекти са краткотрайни и тясно приложими, а третираните по този начин проблеми или остават, или се трансформират в друг тип личностни и/или социални затруднения.

Всичко това провокира актуалния изследователски интерес към възможностите за разширяване на границите, формите и дейностите на включване на бенефициентите по социални проекти на всеки етап от социалното проектиране. В случая специален обект на изследването са партньорските нагласи и поведение между бенефициентите и социалните работници в контекста на социалните проекти.

Главният изследователски въпрос, на който се търси отговор, е дали има субективна готовност на бенефициентите и социалните работници за мултиролево взаимодействие в контекста на социалния проект и какви са субективните предпоставки за многостранно участие на клиентите в социални проекти. Този интерес проектира изводите, наложили се чрез поредица от емпирични изследвания на територията на Социален и младежки център „Св.

Константин“ и прилежащите към него Център за временно настаняване, Преходно и Наблюдавано жилище, както и полуструктурирано интервю сред 15 неправителствени организации (НПО).

Основното схващане, заложено и в проведеното и описано по-долу изследване, се основава на тезата, че бенефициентите на социални проекти притежават потенциал за мултифункционално участие, като включването им в социалните дейности и неговото оползотворяване е фактор както на проектния успех, така и на социалната подкрепа за самите бенефициенти. Ето защо изследването цели да проучи дали и доколко настоящите социални проекти (като цели, подготовка и реализация) застъпват подобна позиция и предполагат третирането на бенефициентите не само като ползватели или клиенти, но и като ресурс и участник в самата промяна. Очакването е, че когато е налице субективна готовност за мултиролево сътрудничество между бенефициентите и проектния екип, то това повлиява позитивно както мотивацията им за проектно участие, така и проектните резултати. Доказателство на валидността на представеното допускане ще се търси и в описанието и анализа на получените от емпиричното изследване резултати.

Понятийни уточнения

За постигане на по-голяма яснота и конкретност, ще бъдат дефинирани основните за изследването понятия. Ще бъдат направени и някои езикови паралели между тях.

Терминът „бенефициент“ е форма на сегашното деятелно причастие (beneficient-) на латинския глагол *beneficere*, който означава облагодетелствам, осигурявам някаква облага, прехвърлям някакво право на друго лице. Следователно сегашното деятелно причастие на този глагол на български е облагодетелстващ. В някои западноевропейски страни се ползва и с допълнителни значения, които имат сходен контекст (Костова, М.; Таргет група).

Акцент върху значението на бенефициента като лице, ползващо дадена ресурс – материален или не, което се облагодетелства, възползва, получава, се поставя и в „Български тълковен речник“ (Български тълковен речник), както и в някои официални документи на Министерски съвет на Република България (Постановление № 121 от 31 май 2007 г. за определяне реда за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ по оперативни програми, съфинансирани от структурните фондове и кохезионния фонд на ЕС и по програма ФАР на ЕС в сила от 08.06.2007 г.).

Извън строго семантичните тълкувания на понятието и пречупено през призмата на социалната работа по проект, бенефициентът се разглежда като клиент на дадена социална услуга или подкрепа, който има право да получава, да използва заложения в нея ресурс, да се възползва от предоставените му от доставчиците на социални услуги, грижи, подкрепа и /или помощ.

Видно е, че изведените определения не включват в себе си други възможни социални роли, различни от ползвател, възползващ се. Схващано чисто семантично, тълкуването на термина поставя равенство между бенефициента и потребителя на услуги. От гледна точка на практиката бенефициентът се асоциира с клиента (по социален проект) и му се приписват подобни качества (да употребява, да се възползва, да получава).

Внимание заслужава и терминологичното словосъчетание „социален проект“. Тъй като социален се ползва със основно значение „отнасящ се до живота на хората в група, обществото“ (Български тълковен речник; Encyclopedia Britanica), то социалният проект би следвало да има именно такава насоченост.

Терминът „проект“ произлиза от латинската дума *projectus*, която означава „настъпващ“, „напредващ“ (Речник на думите в българския език). Формалната дефиниция за проект е уникално и ограничено във времето начинание. Под уникално се има предвид, че резултатът от проекта е нов продукт или услуга, а ограничено във времето означава, че има предопределени начало и край. Проектът е начинание, което изисква нов тип организация на съществуващите човешки, материални и финансови ресурси за постигането на предварително зададени и уникални по своята спецификация задачи в рамките на ограничен бюджет и срок (Николаева, С., 2001).

Сходна дефиниция може да бъде открита и в учебно-практическото ръководство „Социална работа по проект“, където е отбелязано, че „проектът е работа, която има начало и край, тя се планира и контролира, цели да провокира промяна и може да бъде доведена до успешен край“ (пак там).

Казаното дотук дава основание да се твърди, че социалният проект е планирана и контролирана дейност, имаща иновационен характер, т.е. цели създаването на нов тип услуга или продукт, ограничена е времево, а крайният ѝ резултат провокира позитивни ефекти както върху обществото, така и върху хората и групите в него. По този начин се удовлетворяват потребности, задоволяват се нужди, решават се проблеми или се разгръщат възможности, като се развиват нови практики, използват се иновационни методи и форми.

Направените до момента езикови паралели на двата термина подсказват границите на тълкуване и на цялостното съчетание „бенефициент по социален проект“, което е ключово за настоящото изследване. Това е физическо или юридическо лице (в социалната сфера наричано клиент/и, потребител), което придобива правото да се възползва от даден ресурс, услуга, продукт за определен период от време, предоставени му в следствие на реализация на обществено полезна дейност, работа, инициатива, която/които има/имат иновативен характер.

Дотук казаното създава образа на бенефициента като на човек (или група), който еднозначно бива видян в ролята на ползвател, но не и деен участник в самия процес. От него по-скоро се „очаква „да се „възползва“ от дадена услуга, а не толкова да е част от цялостното създаване и реализация на дадена

проектна дейност, т.е. бенефициентът по социален проект се схваща като потребител на социалните услуги и подкрепи, заложи в самия проект.

В сферата на социалната работа използването на подобен тясно специализиран подход за дефиниране, стъпващ на посочените семантични значения на термините и тяхното по-скоро юридическо тълкуване, е крайно недостатъчен. Тъй като социалната работа се занимава с холистични интервенции спрямо явления и системи от социалната реалност, чиято природа е комплексна и сложно детерминирана, в нея се съчетават нормативни, но и неформални основания, критерии и образувания, които не се подчиняват единствено на формална логика или юридическо определяне. Ето защо ще бъде търсен и социален подход към дешифрирането на смисъла на „бенефициент на социален проект“. Подобен ще бъде приложен и при характеризирането на работата с него. Ще бъдат представени основни теоретични основания, мотивиращи интереса към възможностите на бенефициентите по социални проекти да бъдат схванати и въввлечени като активен проектен ресурс, а не само като пасивен ползвател. Обоснована ще бъде и необходимостта капацитетът на клиентите да бъде отчетен в неговата пълнота, а не разглеждан едностранно и сведен до ограничаващата и рамкираща роля предимно на консуматори на социални блага.

Теоретични основания за изследователския интерес

В основата на изследователската теза, че многообразието от роли и дейности на бенефициента на социален проект е гаранция и за по-успешната му социална подкрепа, стоят теоретични основания от няколко относително различни научни области: теории за системите (и по-специално тяхното приложение в социалната работа), психологическите мотивационни теории, теориите за социалното учене. Последователно ще бъдат представени някои ключови постановки, които имат най-непосредствено отношение към подхода, целите и задачите на настоящото изследване.

Редица са науките и теориите, търсещи отговор на въпросите, свързани със социалното функциониране и взаимодействието на личността със заобикалящия я свят. Събрани заедно, обаче, те дават основание да се говори за индивида като комплексна система, търпяща непрекъснати промени, провокирани от взаимодействието ѝ с вътрешната и външна среда. Именно сложният характер на въпроса провокира разглеждането му с помощта на системния подход (Bruce, D.; Denise, E.; Flamaud, L.; Parsons, T.), даващ възможност за навлизане в по-голяма дълбочина и изследване на повече от неговите аспекти.

Системни теории и подходи в социалните учения

Основното схващане, което характеризира системното мислене към реалността, е, че различните явления от заобикалящата ни действителност представляват цялости, съставени от взаимосвързани елементи (структура). Тези

елементи притежават вътрешна подреденост, подчинявайки се на определена йерархия и взаимозависимости. Системата има и свои специфични граници, които могат да бъдат отворени (пропускливи) или затворени (непроницаеми). Същевременно системите умеят както да се самоорганизират (т.е. притежават и качеството синергия), така и да се адаптират към външната среда и нейните особености (т.нар. изира, както и ентропия) (Denise, E.; Flamand, L.; Parsons, T.).

Обществото като социален феномен също може да бъде разглеждано като система от съставлящи го единици – различни видове социални системи, индивиди и отношения. От системна гледна точка човекът също носи системни характеристики, а неговото развитие се детерминира паралелно от множество както външни, така и вътрешни фактори и обстоятелства. Това означава, че човешкото мислене и поведение се повлиява от обкръжението, но хората имат много активна роля по отношение на достъпността и ефективността на всяко чуждо въздействие.

Тъй като проектът като форма на нетрадиционно, надрутинно взаимодействие между специалисти, среда, отделни личности и групи, включени в него, притежава характеристиките на социална система, би следвало бенефициентът да интегрира в своя образ чертите на участника в системата. Т.е. той да влияе и да търпи влияние, влизайки в определени отношения с другите и средата, като действието му или бездействието му да водят до различни резултати (Anderson, R. E., Carter, I., & Lowe, G. R.; Bandura, A., 1986; Bruce, D.). Като участник в системата клиентът има възможност да променя различните параметри на части от цялото чрез своето проактивно поведение и присъствие. За да се случи подобно ангажирано включване в отделните процеси, изграждащи системата (като каквато е разглеждан социалния проект), е необходима субективна мотивация за активно поведение и подкрепяща среда, в която то свободно да бъде реализирано. Само чрез наличието на такова (поведение) би могла да се регистрира промяна, повлияваща нуждите и изразяваща индивидуалните особености на провокатора ѝ (бенефициента) (Ajzen, I., Madden, T. J., 1986).

Подобни схващания се застъпват и в други научни разработки. Според теорията на Т. Парсон за социалните системи и комуникации (Parsons, T.) социалната система има комплексна природа и към нея се отнасят: индивидът, формалната структура, неформалната структура, ситуациите и ролите, и физическото обкръжение. Същевременно тя е саморегулираща се система, чиято специфика е в това, че за разлика от физическото и биологическото действие в социалното има символичност, т.е. в него са включени такива символически механизми като език, ценности, култура и др. На второ място е неговата нормативност като зависимост на индивидуалните действия от общоприетите ценности и норми и накрая – в известна ирационалност и независимост от околната среда. Централно методологическо положение за теорията на Т. Парсон имат връзките или свързващите процеси. Такива са: комуникациите, равновесието и вземането на

решение. Допълвайки неговата Теория за социалните системи и комуникации, N. Luhman (Пътешествие в психологията. Поведенчески теории. Теории за социалното научаване) извежда комуникацията като инструмент, посредством който се предизвиква действия в различните части на системата, а така също тя е и средство за контрол и координация. Системата на комуникациите образува строежа и конфигурацията на организацията.

И двамата автори приемат, че основен структурен принцип е функционалната диференциация, т.е. всеки елемент от системата има своя специфична роля, регламентирана чрез набор от различни задачи. Чрез тяхното изпълнение индивидът допринася за цялостното функциониране на системата. Самата социална организация Т. Parson определя като форма на социална система, организирана за постигане на определени цели (Parsons, Т.). До голяма степен посочената от него дефиниция се застъпва с изведената вече такава за проект (начинание, което изисква нов тип организация на съществуващите човешки, материални и финансови ресурси за постигането на предварително зададени и уникални по своята спецификация задачи и цели). За да бъде включен пълноценно в проектна форма на организация и респективно да се превърне в движещ елемент в социалната система, бенефициентът би следвало да се разглежда като част от нея. Ако той се третира като външен за системата за социална подкрепа и подпомагане обект, т.е. като извънсистемно образувание, то много трудно би се гарантирало, че ще предизвика трайни промени и резултати, защото не би се схващал като неин компонент. В този смисъл клиентът трябва да е максимално устойчиво свързан със системата за подкрепа, а това е възможно чрез създаване и поддържане на набор от връзки, опори, канали за комуникация, които предполагат и многообразие от участия и роли.

Мотивационни теории като основа на изследователската концепция

За мотивационните теории основен интерес представляват различните групи от мотиватори на човешкото (индивидуално или групово) поведение. Предвид уникалността на всеки бенефициент като субект на специфични потребности и характеристики, то за неговата успешна социална подкрепа е много важно адекватно да бъдат идентифицирани и третирани работещите за него вътрешни и външни мотиватори. Ето защо познаването и използването на съществуващите мотивационни теории е съществена предпоставка за постигане на формулирания изследователски интерес и цели. Затова накратко ще бъдат синтезирани основните мотивационно-теоретични концепции, които подпомагат научното търсене.

Теорията на Е. Маслоу за йерархията на човешките потребности е една от най-разпознаваемите и признати, тъй като предлага надежден модел за обяснение на човешката мотивация с йерархията на потребностите ни. На върха на добре познатата йерархична пирамида на човешките потребности Е. Маслоу

поставя потребността от себеутвърждаване (себеактуализация). Той счита, че тази нужда би могла да бъде удовлетворена чрез придобиване на нови знания и развиване на индивидуалната духовност. За разлика от предходните пирамидални нива (физиологични нужди, сигурност, принадлежност, увереност), при които постигането на относителна задоволеност води до понижаване на мотивацията, то тази потребност е свързана с нуждата от личностен растеж и постигнатият успех допълнително повишава активността и желанието за нови постижения (Буре, Д.).

Съгласно теорията на Маслоу личността би изживяла себе си като завършена и пълноценна едва когато успее да задоволи нисшите си потребности и насочи вниманието си към висшите си потребности и реализация. В практическата социална работа, обаче, основно се акцентира върху покриване на основни нужди на клиента. Рядко се реализират проекти и инициативи, чиято основна цел да е свързана с откликването на потребности от по-висш ранг. Т.е. приема се за достатъчно предоставянето на помощ или подкрепа до достигане на относителна чисто битова, ежедневна задоволеност, без ползвателите на социални услуги да бъдат въвличани в дейности, свързани с нематериалното изграждане.

Бенефициентът е такъв до момента, в който декларира относително покриване на основните си нужди, докато се изчерпа заложеният по проект ресурс и/или се пренасочи към друга форма на подкрепа. Рядко клиентите на социалната инициатива успяват да надскочат елементарното ниво на желания и потребности и биват стимулирани да развиват качества като: пълна независимост, креативност, аналитично мислене, сработване, умение за планиране и поглеждане в перспектива. Опит, който може да бъде натрупан с активно участие в специфичните етапи, на подготовка и реализация на проектните дейности. Третирани преди всичко като ползватели на услуги, бенефициентите не показват високи нива на индивидуална мотивация и желание за личностно развитие. Надскачането на чисти физиологичните нужди и цели, предполага комбинирано прилагане на по-голям брой стимули с различен характер (материален и нематериален), а не концентриране единствено върху първичните потребности.

Стъпвайки върху теорията на Е. Маслоу, К. Алдерфер създава своята мотивационна **теория, концептуализираща 3 групи човешки базисни потребности: от средства за съществуване**, от отношенията с други хора и от растеж. За него те обхващат всички потребности, като най-висша е потребността от растеж и тя включва всички желания на хората творчески да въздействат на околната среда и на самите себе си. Наричайки го „регидна фрустрация“, описва процес, при който при неудовлетвореност на потребността за растеж се наблюдава опит за задоволяване на по-нисша потребност и връщане към нея (Същност на мотивацията. Мотивационни теории и модели).

Ако бъде приложено подобно заключение към личността на бенефициента, би следвало да се отбележи, че ако не успее да постигне задоволяване на

потребността си от растеж (например чрез делегиране на повече отговорности и права в проектните дейности), то той би насочил вниманието си към приоритет, имащ по-нисък ранг в йерархията на потребностите, носещ по-скоро материален характер. Или казано по-друг начин, би затвърдил позицията си на ползвател, тъй като чрез получаване на различни блага от другите би намерил известно покриване на чисто битовите си потребности и удовлетворил в известна степен нуждата от отношения с хора, а оттам би постигнал и относително индивидуално спокойствие. Подобно състояние на неангажираност най-често води до изграждане на пасивно поведение, което, ако се запази, в по-късен етап може да се превърне в основна жизнена стратегия.

През 70-те години на XX век някои изследователи като Д. Маклиланд изказват предположението, че потребностите се развиват и разширяват чрез взаимодействие на човека със заобикалящата го среда. Основна теза е, че с натрупването на социален опит на преден план изпъква потребността от постижения или, казано по друг начин, стремежът на човек да извърши нещо трудно – да се управлява, манипулира или организира физически обекти, човешки същества или идеи. Успехът е силно мотивиращ и при предоставена подобна възможност на изследваните лица се отчитат значително по-високи резултати в сравнение с места, където такава опция липсва (пак там). Или отново връщайки се към частния случай, в който говорим за определен бенефициент по социален проект, логично би могло да се заключи, че ако му се предостави среда, в която да участва активно със свои умения, идеи и качества, клиентът би показал по-високи постижения в сравнение със ситуация, при която е пасивен ползвател.

Провокираща активно участие и по-добри крайни резултати се оказва възможността за взимане на решения, които субектът вярва, че ще доведат до по-високи постижения, пряко имащи отношение към него. Твърдение, заложено в **теорията на очакването** на В. Вруум (Същност на мотивацията. Мотивационни теории и модели; Петров, Д.). В нея изцяло се залага на схващането, че пълноценното участие на индивида в даден процес може да бъде постигнато чрез възлагане на конкретни задачи по време на цялата дейност и тяхното правилно управление. И тъй като в социалните проекти основните дейности са насочени именно към реализацията на инициативи, имащи пряко отношение към бенефициентите, то съгласно В. Вруум, възможността за взимане на решения от страна на клиентите, както и изпълнението им на задачи, които очакват да имат позитивен резултат за тях, би довело до по-голяма мотивация и успех.

Към възможните негативни последици от дадено поведение и крайните очаквания за изход от определена ситуация е насочена и **предпазно-мотивационната теория** на Р. Rippetoe и R. Rogers (Петров, Д.; Агенция за социални проучвания и анализи. Социално когнитивно направление). Авторите приемат, че поведението се провокира от определено намерение. То включва

в себе си 4 компонента (мотиватори), които го обуславят: *лична ефективност, ефективност на отговора, сериозност (на проблема), уязвимост*. По-късно R. Rogers въвежда и 5-и компонент – „*страх*“ или „*емоционален отговор*“. След оценка на потенциалната опасност и възможността за справяне се преминава към действие. Според предпазно-мотивационната теория има два източника на информация – *външна среда и междуличностна сфера*. В зависимост от влиянието, което оказва получената информация, се изгражда адаптивен или неадаптивен отговор и възможност за справяне. За да се предизвика състояние наречено „*мотивация за предпазване*“, което поддържа необходимостта за справяне с проблема, е необходимо повлияване на факторите *външна среда и междуличностна сфера* и активиране индивидуалния ресурс на клиента. Съгласно теорията, ако се постигне по-висока степен на осъзнаване на съществуващ проблем и възможните последици от него, ще се повиши и индивидуалната мотивация за противодействие (пак там).

За бенефициента на социална подкрепа или подпомагане осъзнаването на собствените му проблеми и рефлексията върху допустимите решения не е типично очаквания в конвенционалните практики, третиращи го просто като ползвател или получател на професионална социална грижа и поставящи го в пасивна и зависима от социалните услуги, закони, политики, ресурси позиция и роля. Именно такъв подход към социалната работа често е в основата на превръщането ѝ от субект на решаване на проблемите в субект на тяхното провокиране и поддържане. Ето защо предпазно-мотивационната теория подказва валидни основания и пътища за преодоляване на рисковете от подобна деформация на мисията и практиката на социалната работа, особено когато тя се реализира като проектно-базирана.

Теории за социалното учене

Активното участие на личността в социалните системи се залага и в теориите за ***социалното учене (научаване)***. Изведената от Джулиан Ротер формула за прогнозиране на човешкото поведение в сложни ситуации

(*Потенциал на поведението = очакване + ценност на подкреплението*), залага на схващането, че движеща роля в човешкото поведение има локусът на контрола (вътрешен и външен) или в каква степен хората контролират подкрепата в своя живот (Пътешествие в психологията. Поведенчески теории. Теории за социалното научаване). При външен локус на контрола се наблюдава по-силно изразена склонност към търсене на социална подкрепа, и обратното. И в двата случая положителна промяна се постига чрез цялостен анализ на личността и нейното дейно включване. Т.е. отчитайки специфичните личностни особености на бенефициентите, те могат да бъдат въввлечени в една или друга степен в различни проектни инициативи, като този процес ще позволи по-пълно охарактеризиране на клиента и ще позволи изработването

на специфичен индивидуален план за по-пълноценна работа с него. Ще се стимулира неговото участие и ще се коригират съществуващи дефицити, произхождащи от качества като неувереност, вътрешна затвореност, несигурност.

Стъпвайки на тази теория, А. Бандура (Bandura, A., 1986) я доразвива и обогатява, като приема, че съществува реципрочно взаимоотношение между поведението, личностните променливи и променливите на средата. Според него индивидът търпи и оказва влияние върху другите и средата, а не е изцяло зависим и ръководен от вътрешни сили и въздействието на средата върху него. За А. Бандура в основата на ученето стои моделирането, наблюдението и имитацията. Ролята на подкреплението е разгледана по нов начин, като се изтъква, че практически голяма част от човешкото учене се осъществява без обичайното подкрепление, тъй като хората са в състояние да учат и без награди и наказания. Това обаче не означава, че подкреплението няма практическо значение. В действителност, след като поведението е научено, подкреплението е много важно при определяне на това дали то ще се прояви (Bandura, A., 1989; Bandura, A., Schunk, D. H., 1981). Не по-малко значение за крайния резултат има и личната ефективност (Bandura, A., 1977; Bandura, A., 1994). Според А. Бандура очаквания като мотивация, производителност и чувство на неудовлетвореност, свързана с повтарящи се провали, детерминират ефекта на поведенческата реакция. Той определя самоефикасността като убеждението, че реализирането на определено поведение ще доведе до очакваните резултати. За автора личната ефективност е най-важна предпоставка за промяна на поведението, тъй като тя определя началото на поведение, насочено към справяне със съществуващ проблем (Bandura, A., 1977). Проведени изследвания са показали, че поведението на хората е силно повлияно от тяхното доверие в способността им да изпълняват това поведение/роля (Bandura, A., Adams, N. E., Hardy, A. B., Howells, G. N., 1980).

Застъпвайки тези схващания, I. Ajzen и M. Fishbein (Fishbein, M., Ajzen, I., 1975) разработват своята **теория за обмисленото действие**, според която, ако хората оценят предложеното поведение като положително и ако те мислят, че техните значими други също биха го изпълнили, това повишава субективната им мотивация и те са по-склонни да го изпълнят. Теорията за планирано поведение на I. Ajzen and T. Madden (Ajzen, I., Madden, T. J., 1986) обогатява теорията за обмислено действие и подчертава главната роля на социалните познания на индивида, които се изразяват в индивидуалните разбирания за заобикалящата среда и тяхната оценка. Намеренията се концептуализират като планове за действие за постигане на поведенчески цели и са резултат от оценката на предлаганото поведение, готовността на личността да се подчини на определени норми, индивидуалното усещане за контрол над поведението. Както доказателство на изведените заключения M. Fishbein провежда две големи изследвания (Fishbein, M., 2002), въз основа на които изработва интегративен модел на поведение. Вероятността дадено поведение да се прояви се определя от намерението на индивида да го изпълни, от наличието на необходими спо-

способности и подходящи условия на средата, които да не го ограничават. Според модела намерението има три детерминанти: нагласи, възприети норми и възприемана лична ефективност за извършване на дадено поведение (пак там).

Пречупено през призмата на бенефициентите по социални проекти, би следвало да се заключи, че за да се промени социалната реалност и да се постигне значима позитивна разлика, би трябвало участниците в процеса на промяна да научат и прилагат определени работещи в тяхна полза поведенчески модели. Но за да се стигне до този момент, е необходимо те активно да влияят на всеки един етап от случването на промяната и да я преживеят цялостно, като лично се ангажират с нея. Участвайки чрез моделиране, наблюдение и имитация, клиентите на социална услуга/подкрепа придобиват опит, който могат да пренесат в бъдещи проблемни ситуации и да изработят собствена стратегия за справяне. Подкрепящата роля на институцията и социалния работник (или друг специалист) е важна за постигане на дългосрочен ефект, но не е достатъчно и единствено основание за реален краен успех. От значение се оказва и провокирането на поведение, което бенефициентът субективно да оцени като полезно за него и значимо за останалите представители на неговото обкръжение. При успешно изпълнение на дадена роля се повишава и мотивацията за продължителна реализация на конкретно поведение.

И тъй като социална работа по проект е насочена преди всичко към решаването на значими социални проблеми, би следвало да залага на разглеждането на отделните довели до една или друга негативна реалност ситуации като на проблемни, както със съответните техни решения, така и на потенциалните им възможност да се превърнат в източник на нови знания и умения.

В основата на научаването и придобиването на нови знания и умения стои именно проблемната ситуация (Дюи, Д., 2001; Дюи, Д., 2002; Dewey, D., 1929). В нея понятията и вярванията на отделния субект показват своята неадекватност или пък изобщо не функционират. За да се реши проблемът, трябва да се предприеме определена стратегия, която включва преценка на проблема, изготвяне на хипотеза, експериментиране и извеждане на заключение. Въвлечен в различни роли, предоставящи му възможност за изпълнение на тези действия, бенефициентът би повишил индивидуалните си компетенции и изградил работещи стратегии за справяне, които да пренесе и в бъдещи проблемни ситуации.

От разглежданите до момента теоретични постановки и направените изводи се наложи и водещата философия на настоящата студия. Залага се на разбирането, че човешката природа е комплексна и многостранна и всяка отделна личност носи своята уникалност. Като част от обществото, обаче, индивидът става пряк участник в една или друга социална система, като взаимодейства с нея на различни нива. Най-качествено личността успява да разгърне своя потенциал и да го интегрира в даден процес чрез активното си включване в него. Ето защо е необходим холистичен подход към отделния бенефициент по социален проект, тъй като именно по този начин би се достигнало до осъз-

наване и преживяване на собствения му потенциал, а оттам и изработване на индивидуални стратегии за справяне с проблема или негативната ситуация. Активното участие предполага по-добър краен резултат и е предпоставка за постигане на мултипликационен ефект на проекта.

Практическата достоверност на изложеното разбиране се потвърждава и в проектни инициативи, изключително залагащи на дейната роля на техните бенефициенти. Например проекти на организации като: „Заедно в час“ (Асоциация Заедно в час. Социални проекти), SOS „Детски селища“ (СОС Детски селища България), „Инициатива за здраве“ (Организация Покана за здраве. Проекти), Агенция по заетостта – Програма „Аз мога повече“ (Агенция за социални проучвания и анализи. Социално когнитивно направление), разчитат на цялостното включване на бъдещите потребители от самото начало на иновацията до нейния край и отчитат добри крайни резултати както по отношение на реализирани дейности, така и по отношение на самите бенефициенти. Логично би било подобните добри практики да бъдат пренесени и използвани в голяма част от социалните проекти в България, тъй като така би се дала възможност на личността, в лицето на бенефициента, чрез цялостно участие да разгърне своя потенциал и да допринесе по-ефективното и качествено случване на дадена дейност, а оттам и постигане на заложената цел.

В обобщение, на лице са относително самостоятелни паралелни теоретични основания, които на концептуално равнище подкрепят изследователската теза и хипотеза. Ето защо може да се очаква, че и на емпирично равнище тяхната валидност може да бъде потвърдена.

Методика на емпиричното изследване

За да се провери валидността на заложената хипотеза и да се постигне по-голяма дълбочина на анализа по проблема с многоролевото участие на бенефициентите по социални проекти, би следвало да бъдат изследвани предпоставките, които имат пряко отношение към проучвания феномен. Те условно биха могли да бъдат разделени на обективни, такива предпоставени от философията и практиката на проекта и субективни, свързани с готовността на самите бенефициенти и социални работници да ги реализират. И в този смисъл настоящото изследване е фокусирано върху проучване на субективната готовност като предпоставка. Ето защо като фокус на емпиричното изследване се налагат два относително самостоятелни аспекта, а именно:

- изследване на ролевото поведение на бенефициентите в условията на групов социална работа с цел да се апробира индивидуалната готовност за активно и многоаспектно участие в съвместните дейности;
- проучване на нагласи на социални работници и специалисти в социалната сфера за делегиране на допълнителни роли и отговорности на бенефициентите по социални проекти.

Цел на изследването:

Проучване на субективните предпоставки за мултиролево участие на бенефициентите в социални проекти.

Задачи на проведеното изследване:

- да се проучи субективната готовност за мултиролево участие на бенефициенти по социални проекти;
- да се проучи субективната готовност за мултиролево взаимодействие на социалните работници с бенефициентите по социални проекти.

Обект на изследването:

Партньорски нагласи и поведение между бенефициенти и социални работници в контекста на социалните проекти.

Предмет на изследването:

Субективната готовност на бенефициенти и социални работници за мултиролево взаимодействие в контекста на социалния проект.

Хипотеза на изследването:

Ако бъде разширен наборът от роли, чрез които се легитимират бенефициентите по социални проекти и по този начин те функционират не само като ползватели на проектна подкрепа, но и като активен проектен субект и ресурс, то това ще повиши субективната готовност на клиентите за многоаспектно сътрудничество със специалистите по социални проекти и ще предпостави по-висока им индивидуална мотивация за участие, а оттам и по-добрите резултати.

Критерии:

- степен на субективна готовност на бенефициентите по социални проекти за мултиролево участие в различни проектни дейности;
- степен на субективна готовност на социалните работници за многоаспектно взаимодействие с бенефициентите по социални проекти;
- степен на проектна успеваемост и проектни резултати (междинни и крайни) постигнати при работа с бенефициенти, активно въввлечени във всички проектни дейности (вж. таблица 1).

Таблица 1. Критерии за оценка на емпиричните резултати

Критерии
• субективна готовност на бенефициентите • субективна готовност на социалните работници и специалисти • степен на успеваемост и постигнати резултати

Показатели:

- доброволно включване на бенефициентите в проектните дейности;
- прилагане на нови знания и умения придобити в проектните дейности;
- инициативност от страна на бенефициентите за предварителна подготовка на заложените в проектната програма проектни дейности;
- привличане на бенефициентите като партньори в проектните дейности;
- реализиране на подготвени от бенефициентите проектни дейности, включени в предварителната проектна програма (вж. таблица 2).

Таблица 2. Показатели за оценка на емпиричните резултати

Показатели
• доброволно включване на бенефициентите • прилагане на нови знания и умения • инициативност от страна на бенефициентите • привличане на бенефициентите като партньори • реализиране на подготвени от бенефициентите проектни дейности

Организация на изследването

Предвид спецификата на изследването, то бе организирано като съчетаващо проучването на две основни изследователски извадки: социални работници като членове на проектни екипи и бенефициенти на социални проекти. Емпиричното изследване се реализира в периода февруари 2010–май 2013 г., като обхвана два относително самостоятелни времеви периода.

Първият (м. февруари 2010–м. февруари 2012 г.) бе предвиден за извършване на наблюдение и анализ на резултати от групова работа със самите бенефициенти. Изследването бе реализирано на територията на Социален и младежки център „Св. Константин“ гр. София и по-конкретно в прилежащите към него Център за временно настаняване, Преходно жилище и Наблюдавано жилище.

Вторият времеви период (м. май 2013 г.) бе реализиран в рамките на едно автентично социално събитие – а именно, Форум-изложение за НПО на територията на гр. София под мотото „Кариера с кауза“. В проведеното изследване се включиха представители на 15 неправителствени организации, които работят у нас в сферата на социалните дейности с различни целеви групи, чрез разработване и реализация на проекти и проектни инициативи.

Описание на инструментариума и процедура на провеждане

Целите и задачите на изследването бяха реализирани с помощта на два изследователски подхода.

Първият бе насочен към проучване на субективните нагласи на самите бенефициенти по социални проекти за мултиролево участие, а вторият провери субективната готовност на социалните работници и специалисти за подобно сътрудничество.

Бяха използвани няколко **изследователски метода**: наблюдение, анализ на резултати от групова работа и полу-структурирано интервю (вж. таблица 3).

Таблица 3. Изследователски методи и брой участници

Изследователски метод	Първи етап на изследването февруари 2010– февруари 2012	Втори етап на изследването май 2013 г.
Наблюдение	Бенефициенти – 112	–
Анализ на резултати от групова работа	Бенефициенти – 112	–
Полу-структурирано интервю	–	Социални работници – 22

С бенефициентите се работи в рамките на 77 (01.02.2010–29.01.2012 г.) работни седмици, като участие в проучването взеха 112 уникални случая, разделени на 9 целеви групи (вж. таблица 4). Всички групови срещи както и данните от направеното наблюдение бяха протоколирани. Бе въведена четиристепенна скала за оценка на постигнатите резултати (вж. таблица 5). Тъй като изработената скала за оценка измерва резултатите въз основа на декларирани от самите бенефициенти състояния (желание за участие/липса на заинтересованост, мотивираност и други), както и наблюдавания от социалния работник, реализиращ груповата работа, реален напредък и резултат, тя може да бъде използвана и като инструмент за измерване на субективната готовност на всеки клиент. Предвид вече обоснованото в теоретичната част схващане, че дадено субективно поведение се предпоставя от намерението и мотивацията, както и от индивидуалните очаквания за краен резултат (Ajzen, I., Madden, T. J., 1986; Bandura, A., 1977; Bandura, A., 1986; Bandura, A., Adams, N. E., Hardy, A. B., Howells, G. N., 1980; Dewey, D., 1929; Bandura, A., 1994), настоящият анализ ще се основава на разбирането за пряката връзка между реализирането поведение и предварителна готовност за извършване на конкретни действия (Bandura, A., Adams, N. E., Hardy, A. B., Howells, G. N., 1980; Ajzen, I., Madden, T. J., 1986; Bandura, A., Schunk, D. H., 1981). Ето защо в скалата за оценка на постигнатите резултати са отчетени именно тези предшествващи активността фактори, които ще позволят в хода на анализа да се направят изводи, насочени към субективната готовност на бенефициентите мултиролево взаимодействие в социалните проекти. Заложените в скалата показатели за оценка на постигнатите резултати се припокриват до голяма степен и с основните показатели на проведеното изследване.

Ето защо ще бъде проследена съществуващата пряка връзка между субективна готовност на бенефициентите крайните проектни резултати, като се счита, че те се намират в правопрпорционална зависимост.

Таблица 4. Целеви групи и брой участници в тях

Целеви групи: Общ брой участници: 112 човека	Жени: Общ брой: 31 Общ брой по групи:	Мъже: Общ брой: 81 Общ брой по групи:
Ментални проблеми: умствена изостаналост	10	1
Ментални проблеми: шизофрения/биполярни разстройства	5	4
Нарушения в социалното и образователно развитие поради занемареност	16	22
Трайни физически увреждания	0	2
Хронични нелечими заболявания – не ментални	1	13
Алкохолни и наркотични зависимости	3	7
Работещи	10	42
Неработещи	21	19
Учащи	6	9

Таблица 5. Скала за оценка на постигнатите резултати

РЕЗУЛТАТИ			
Лоши	Средни	Добри	Много добри
Липса на интерес	формално участие	активно участие и ангажираност	самоинициативност и подготовка на бъдещи срещи и дейности
Липса на участие/или отсъствие от груповата работа	машинално запаметяване на нови знания и умения	желание за научаване и развиване на нови знания и умения	активно научаване на нови знания и умения, желание за развитие на допълнителни качества
Липса на усвояване на нови знания и умения	желание за прилагане на нови знания и умения	прилагане и използване на новите знания и умения	прилагане на наученото, комбиниране с други знания и умения, пренасяне в различни житейски ситуации
Липса на приложение на нови знания и умения	опит за прилагане на нови знания и умения		анализ на собствените дейности,самокоригиране и актуализация

На изследваните социални работници и специалисти в сферата на проектната работа бе предложено да се включат в провеждането на полу-структурирано интервю, в което бяха заложили 4 основни въпроса (вж. таблица 6). В зависимост от индивидуалните отговори на всеки участник бяха задавани допълнителни въпроси с цел да се съберат повече и по-качествени данни и да се провери цялостната позиция на интервюираните. Всички интервюта бяха протоколирани. Всяка от участващите в проучването организации отбеляза своите имена, предмет на дейност, адрес, телефон и имейл за кореспонденция (вж. Приложение).

Таблица 6. Основни въпроси на проведеното интервю

Въпроси:
1. Какъв тип социални услуги предоставя Вашата организация?
2. Колко е броят на активно включените в предварителното изработване на програми, услуги и проектни дейности за работа с тях бенефициенти по Вашия социален проект за последната една година?
3. Колко е броят на бенефициентите, които са били най-вече ползватели по Вашия социален проект за последната една година?
4. Считате ли, че при активно предварително включване на бенефициентите във Вашите инициативи се отчитат по-добри крайни резултати?

Субективната готовност на специалистите за многоаспектно сътрудничество с бенефициентите в контекста на проектна социална работа бе проверена чрез директни въпроси, които допълваха основните (например: „Считате ли, че вие бихте включили бенефициентите си в екипа, които подготвя или реализира проекта?“, „Защо смятате, че не е нужно бенефициентите да участват?“, „Мислите ли, че бенефициентите нямат достатъчно компетенции“, „Участвали ли сте в проекти, в които активно са привлечени и клиентите?“ и др.) За да се оценят получените отговори, бе използвана скала за оценка на субективната готовност на социалните работници (вж. таблица 7).

Таблица 7. Скала за оценка на субективната готовност

Ниска	Средна	Висока
Нежелание от страна на социалните работници за мултиролево сътрудничество с бенефициентите	желание от страна на социалните работници за мултиролево сътрудничество, без обаче такова да се използва в тяхната индивидуална практика	желание от страна на социалните работници за мултиролево сътрудничество и прилагането на такова
Неизползване на подобна практика	разбиране на смисъла на подобна практика, без готовност да се прилага	разбиране на смисъла и предимствата на подобна практика и реалното и приложение
Оценяване на индивидуалните компетенции на клиентите като „недобри“ или „слаби“	оценяване на клиентите като потенциално възможни участници в разработването на проектните инициативи	въвличане на клиентите като активен сътрудник в предварителното разработване на проектните инициативи

Получените данни, събрани след прилагането на скалата за оценка на субективната готовност на социалните работници, бяха използвани и за допълнителен анализ, който позволява описание на връзката между субективната готовност на специалистите и крайните проектни резултати. Откритата зависимост беше потвърдена и от самите интервюирани.

Анализ на получените резултати

Първи етап на емпиричното изследване

За нуждите на настоящия анализ бяха обособени 4 основни категории участници, като всяка от тях бе анализирана специално.

Първата категория условно ще бъде наричана „хора със здравословни проблеми“ и в нея ще бъдат включени следните групи: бенефициенти с ментални и психически заболявания, клиенти с трайни физически увреждания и хронични заболявания, клиенти с алкохолни и наркотични зависимости.

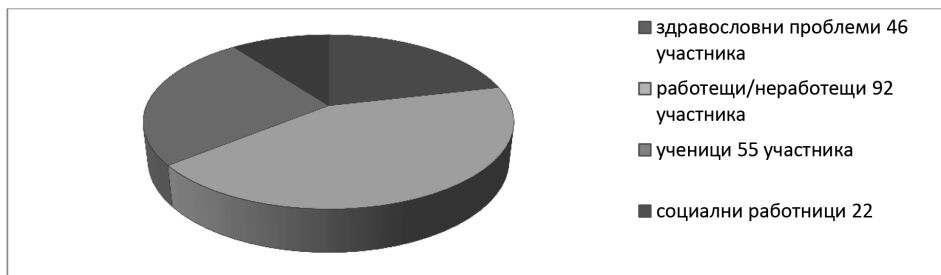
Във втората категория ще бъдат разгледани лица без физически, психически и здравословни проблеми, които имат проблем с трудовата реализация или пък работят, но също срещат трудности със запазването на работното си място и изпълнението на трудовите си задължения. Накратко те ще бъдат наричани „работещи и неработещи“.

Предвид сходните им образователни потребности третата анализирана категория ще включва в себе си учаци и лица с нарушени социални и познавателни умения поради занемаряване. Условно ще бъде разглеждана като „ученици“.

И четвъртата изследвана категория ще обхваща социалните работници и специалисти, ангажирани в разписването и реализирането на различни социални проекти (вж. фигура 1).

Някой от изследваните лица влизат в повече от една от обособените групи и категории (без това да се отнася за изследваните социални работници и специалисти), което е и причина сумарните стойности, както и броят на случаите, разгледани по първите три категории, да надвишават 100 процента и 112 случая. Имащите силно отличаващи се характеристики случаи, които не могат да бъдат съотнесени към общия за групите, подкатегиорите или категориите анализ, са допълнително разгледани.

Фигура 1. Разпределение на участниците по категории

Важно уточнение, което трябва да бъде направено, е, че всички теми и подтеми на груповата работа, проведена в рамките на изследването, насочено към клиентите, са предложени от самите бенефициенти и са повлияни изцяло от предварително заявените от тях потребности, очаквания и желания. Всяка от темите се реализира в продължение на няколко седмици, като всяка седмица бе с различна подтема, подчинена на главната (вж. таблица 8). Различни бяха и поставените седмични цели и подцели и постигнати резултати. С всяка от целевите групи се работи поотделно и въпреки общата за всички тема всяка подтема бе изцяло съобразена и насочена към спецификите на съответните участници.

Таблица 8. Основни работни теми по седмици

Тема:	Седмица:
Лична хигиена/ Кой съм аз	1–9 седмица
Аз искам	10–11 седмица
Аз мога да рисувам	12 седмица
Аз мога да пея	13–15 седмица
Аз мога да майсторя	16–24 седмица
Другият човек	26–36 седмица
Аз се уча/ Моите права и задължения	38–52 седмица
Моите проблеми и радости	53–61 седмица
Аз мога сам/Животът извън институцията	61–72 седмица 74–77 седмица

Общият брой на изследваните лица в първата анализирана категория, а именно „хора със здравословни проблеми“, е 46 човека. От тях 19 са жени, а 27 мъже. Категорията представя 41,07% от всички изследвани лица. Предвид спецификите на участниците в нея тя ще бъде разгледана в две подкатегории: лица с психически заболявания, към които ще бъдат причислени и различните зависимости, и лица със здравословни проблеми. В първата група ще бъдат

описани 30 случая (18 на жени и 12 на мъже), а във втората – 16 случая (един на жена и 15 на мъже).

В категория „хора с психични проблеми“ бяха реализирани групови срещи в рамките на 77 седмици. Разгледани бяха общо 9 основни теми с общо 65 подтеми. Предвид спецификата на самото им заболяване, участниците бяха по-скоро разглеждани само като ползватели, въпреки че самите теми произтичаха от техните желания. В тази категория две от главните теми („лична хигиена“ и „аз се уча“) бяха насочени към подобряване на личната хигиена и придобиване на елементарни битови умения. Постигнатите резултати бяха минимални, но за сметка на това трайни. В 16 от случаите се наблюдава реален напредък, за сметка на 4, където успех бе отбелязан единствено в посока лична хигиена. По-активно участие беше регистрирано в лицето на дамите (11 случая), за сметка на господата (9 случая), които декларираха ниска мотивация за участие. Поради чисто интелектуалните и познавателни дефицити на по-голямата част от участниците в групата (18 човека), в много от проведените срещи се работи единствено с демонстрация и приканване към повторение. Самоинициативност не се наблюдава. Отчетена бе ниска степен на субективна готовност, като единственият показател за такава бе доброволното участие на клиентите и изпълняването на някои от поставените в задачи. В груповата работа по тези теми общият брой на участниците бе 20 човека, тъй като лицата с алкохолни и наркотични зависимости не бяха ангажирани с тях.

В останалите 7 теми се наблюдава значително по-висока степен на мотивация и желание за активно участие и самоинициативност от страна на хората с психични проблеми. Затруднение в участниците предизвика темата „аз искам“, тъй като от тях се изискваше да изследват собствените си желания и да ги изразят вербално. Над 70% от включилите се изпитаха сериозни затруднения с тази задача. Повечето от тях не проявиха желание за довършване на различните подтеми, тъй като срещнаха трудности още в началото. Въпреки това бяха отчетени положителни резултати, като всеки от участниците успя да назове поне 5 различни желания и да опише с какво са свързани. Значително по-убедително се справиха лицата с алкохолни и наркотични зависимости, които се оказаха наясно със себе си и желанията си. Проявеният от тях интерес и инициативност надминаха предварително очакваните. След стартирането на темата (10-а седмица), следващите подтеми бяха изцяло реализирани от самите участници без предварителната намеса на социалния работник. По време на груповите и индивидуални срещи той бе по-скоро в ролята на медиатор, не толкова на водещ. Постигнатите резултати бяха много добри, тъй като бе създадена среда за споделяне и подкрепа изцяло от самите участници. постигнато беше високо ниво на групова кохезия. Субективната готовност на участниците за многоаспектно сътрудничество със социалния работник беше висока, като по-силно изразена тя беше при лицата с алкохолни и наркотични зависимости, а по-слаба при лицата с психични проблеми. В първата под-

група се регистрираха следните показатели: доброволно участие, желание за прилагане на нови знания и умения, докато във втората подгрупа се отчетоха както доброволно участие и прилагане на нови знания и умения, така и много висока степен на самоинициативност и желание за участие в предварителната подготовка на проектните дейности.

С по-приложна и арт насоченост бяха темите „аз мога да пея“, „аз мога да рисувам“, „аз мога да майсторя“. В тях 95% от всички изследвани лица взеха изключително активно участие. Всички последвали дейности след стартирането на всяка тема бяха изцяло инициирани от клиентите. При тези със специфични интелектуални дефицити се наблюдава афинитет към рисуването и пеенето, при лицата със зависимости се прояви по-голям интерес към майсторенето. Основните заложи цели бяха в посока изразяване на себе си и споделяне, чрез изкуство или лично творчество, отърсване от напрежението, създаване на група и подкрепяща среда. Постигнатите резултати бяха добри, като при лицата без психични нарушения се регистрира много силна мотивация за участие и желание да се споделя чрез описване и анализ на картина, танц, песен или ръчно изработена фигура. По-висока степен на лична ангажираност и желание за участие чрез нови идеи и подготовката им отново бе отчетена при клиентите, нямащи ментални нарушения. При близо 90% от тях се наблюдава разкриване и напредък в личен план след приключването на темите. Що се отнася до лицата с психични заболявания, основният постигнат резултат беше свързан с опитите на участниците да изведат причинно-следствените връзки в описваните от тях истории. До дълбоко ниво на самоанализ и споделяне не се достигна. В тези инициативи се отчете висока субективна готовност и в двете подгрупи.

Въпреки дългия период на провеждане на групови срещи на тема „аз и другия“ – 10 седмици, при лицата с умствени увреждания и психични проблеми не бе отчетен почти никакъв напредък. Личността на другия беше видяна единствено като взаимодействие със собствената и бе схващана като предимно страна, с която се воюва. Не се прояви нито разбиране, нито осъзнаване на чуждата различност. На практика в груповата работа се наблюдаваха предимно разногласия, противоречия и се стигна до лични обиди и скандали. Тъй като срещите бяха основно конфликтни, голяма част от участниците (над 70%) присъстваха на тях по задължение. Предвид усещането за принуда у тях, участието им беше по-скоро формално. Отсъстваше субективна готовност за предварително включване. Главните споделени емоции бяха негативни, а 3-ма категорично отказаха участие.

Темата беше изключително добре приета от хората със зависимости. Участниците проявиха много високо ниво на активност и сами избираха, предлагаха и подготвяха седмичните подтеми. Мотивирано се включиха 98% от клиентите. Беше наблюдавана много висока субективна готовност за участие и сътрудничество със социалния работник, като присъствието беше редовно,

доброволно, наученото се прилагаше и се експериментираше със собствената личност, предлагаха се, подготвяха и реализираха дейности от самите клиенти. Отчетените резултати покриха заложените цели – опознаване на другия, приемане на различната гледна точка, проявяване на разбиране и емпатия, желание за помощ и подкрепа, умение за водене на диалог и разкриване пред другия, умение за даване на съвет, умение за създаване на трайни емоционални отношения (приятелства и връзки), умение за контрол на личните емоции и чувства, при външна провокация, умение за търсене и използване на подходящи изразни средства.

Сходни бяха и резултатите при останалите 4 теми (вж. таблица 5). При хората с ментални проблеми бяха отчетени ниски резултати и невъзможност за цялостно вникване в подтемите, докато лицата със зависимости проявиха инициативност и съответно бяха постигнати по-добри крайни резултати, напълно кореспондиращи с предварително зададените цели. Измерената субективна готовност на подгрупите отново беше противоположна – при първата тя бе слаба, докато при втората нивата ѝ бяха значително по-високи.

Основният извод, който може да бъде направен от анализа на първата подкатегория, е, че при хората с психични отклонения бяха постигнати минимални резултати. Тяхното участие беше предопределено от предварителната им роля на преди всичко бенефициенти и активно участие у тях се провокира единствено в групови и индивидуални срещи с практическа или арт насоченост. Общата субективна готовност за мултиролево сътрудничество беше или много ниска, или напълно липсваща. При лицата със зависимости се регистрираха значителни нива на мотивация и инициативност, които се увеличаваха при предоставяне на възможност за лична предварителна ангажираност със срещите. Наблюдавана беше правопрпорционална зависимост между дейното им предшествашо работа участие и постигнатите крайни резултати. Подобна връзка се регистрира и между субективната им готовност за участие и вече взетото и дало положителен за тях резултат такова.

Втората подкатегория включва хора с трайни физически увреждания (2 случая на мъже) и лица с хронични заболявания (3 жени и 11 мъже). При всички тях беше наблюдавано желание за участие във всички индивидуални и групови срещи. Голяма част от приложните и арт-ателиета бяха подготвени от самите участници. Постигнатите крайни резултати бяха отражение на предварително поставените основни цели: опознаване на самия себе си, изграждане на умения за самоанализ, споделяне, самоизразяване, проявяване на разбиране към другия и неговата уникална личност, умение за грижа за собственото си здраве, умение за самостоятелен живот. Несъмнена роля за постигнатия напредък изигра високата лична готовност на лицата да сътрудничат със социалния работник и предоставената им за това реална възможност. Всички участници присъстваха доброволно и редовно, бяха отворени към придобиването и прилагането на нови знания и умения, проявиха и много висока степен

на инициативност. Съпротива за активно участие беше отбелязана в един от случаите, като отчетените при него резултати бяха единствено след индивидуални консултации. Нежеланието на клиента да се включи в груповата работа пряко повлия на неговата дейност по време на срещите, като той бе заел пасивна позиция. Що се отнася до общия групов напредък, приносът му в него беше нулев, а индивидуалните му резултати след мероприятията ниски.

Основният налагащ се извод е, че при принуда или усещане за такава изследваните лица демонстрират ниски резултати, причина за които е най-вече заемането на пасивна роля и нежеланието им за участие, и обратно – при предоставена възможност за активно участие и осъзната субективна готовност за такова се реализира поведение, което води до реална промяна и по-високи индивидуални резултати. Оценка на постигнатите крайни резултати за цялата категория и целия изследван период могат да бъдат видени в таблица 9. Предвид вече изяснената пряка връзка между постигнатите крайни резултати и субективната готовност на бенефициентите по социални проекти за мултиролево сътрудничество със социалния работник, изведените данни са показателни и за степента на тази готовност.

Таблица 9. Оценка на постигнати резултати

Общ брой – 46	Лоши	Средни	Добри	Много добри
Жени – 19	–	11 (9,8%)	3 (2,67%)	5 (4,46%)
Мъже – 27	–	9 (8,03%)	7 (6,25%)	11 (9,82%)

Втората голяма категория „работещи/ неработещи“ съставляваше 82,14% от всички изследвани лица. В нея са включени случаите на общо 92 участници, като 31 един от тях са жени, а 61 са мъже. Работещите са 52 (10 жени, 42 мъже), неработещите са 40 (21 жени, 19 мъже). Проведените с тях групови срещи са 77, а разгледаните подтеми 70. При работещите са проведени индивидуални срещи с тях и техните работодатели, като част от тях са били въввлечени в помагачката дейност на институцията (21 от случаите). При неработещите са проведени групови срещи (5 на брой) с външни специалисти, които да направят оценка на трудовите им квалификации и възможности за трудова реализация. 26 от неработещите лица са записани по тяхно желание на курсове за професионална квалификация с цел последващо трудоустрояване. Предвид този факт някой от тях попадат и в групата на учениците за съответния период на посещаване на курсове и програми.

Разгледани по периоди и теми, тази група отчете най-високи крайни резултати. В близо 75% от случаите на работещите лица се стигна до напускане на институцията и преминаване към самостоятелен живот. В 6 от случаите преминалите курс за професионална квалификация бяха наети да работят на

територията на организацията. При около 62% от неработещите се постигна трудова реализация.

Тъй като работещите участници в изследването имаха различни работни времена, участието им в груповите срещи бе пожелателно. Т.е. изцяло се разчиташе на тяхното желание за участие. Въпреки че в нито една от срещите не можах да се съберат всички клиенти, за изследвания период не беше регистрирана несъстояла се среща. По-висока активност и мотивация беше отчетена в срещите с практическа насоченост – „аз майсторя“ и „живота извън институцията“, за сметка на срещите с арт-мотиви и социални елементи. Най-интензивна посещаемост беше наблюдавана в груповата работа, адресирана до „моите права и задължения“. Тъй като в нея се коментираха подтеми като „трудов договор“, „граждански договор“, „развитие на работното място“, „заплата“ и т.н., тя беше оценена като най-полезна за трудещите се. Инициативност беше проявена и в темата „моите радости и проблеми“ заради възможността да се споделят проблеми на работното място. Съчетанието между работа с работодател и мотивирана групов работна работа беше предпоставка за осъществяване на заложените цели. Тъй като подтемите бяха зададени от самите участници и отговаряха на техните въпроси и желания, въпреки че участието им не беше задължително, беше редовно. Ролята на социалния работник беше по-скоро да обясни на всички членове на групата неяснотите в един или друг подготвен от присъстващите материал, а не толкова той да организира и води срещите. При отказалите да участват с мотив незаинтересованост или нежелание се наблюдаваха 5 случая на връщане в родното място (клиентите бяха дошли в София да търсят трудова реализация) поради незадоволеност от работното място, позицията или заплащането (т.е. прекомерни очаквания). В 3 от случаите на абсолютна пасивност по отношение на груповата и индивидуалната работа беше постигнато успешно напускане на институцията и започване на самостоятелен живот на квартира. Важно е да се отбележи, че и трите лица вече имаха опит в самостоятелния живот и използваха услугите на институцията само докато съберат средства, за да я напуснат. Постигнатите резултати, редовната посещаемост и самоподготовката на участниците за всяка една от груповите срещи се приемат за валиден показател, даващ основание да се твърди, че степента на субективна готовност беше много висока. При описаните пасивни случаи съответно подобна готовност нямаше.

При групата на неработещите участието в груповите и индивидуални срещи беше задължително, но отново на участниците се даде възможност сами да определят подтемите на заниманията. Активно участие (и съответно субективна готовност) се наблюдава при 31 от случаите, а пасивно или слабо – при 9. На тези клиенти допаднаха темите, насочени към собствената личност и тази на другия, както и темата „моите права и задължения“. Арт насочените теми „мога да рисувам“, „мога да пея“, „мога да майсторя“ също предизвикаха интерес, но бяха разглеждани преди всичко като форма на раз-

влечение, не толкова като начин да изразят себе си. Тъй като основната цел на работа с неработещите беше свързана с тяхното трудоустрояване, най-силен интерес и мотивирано участие предизвикаха срещите с външните специалисти, както и възможността за посещаване на професионални курсове (за да бъдат заплатени от институцията, участниците трябваше да покажат реална готовност да ги посещават, като в продължение на месец редовно изпълняваха възложени допълнителни от редовните им задължения). При общо записани на такива 26 човека, 20 намериха своята трудова реализация. Инициативност при разработването на подтемите беше провокирана от темата за живота извън институцията, който неработещите пряко обвързаха с професионалната си реализация. При състоялата се от 66 до 77 седмица групова работа с тях беше регистрирано пълно участие на всички клиенти. По заявка от страна на бенефициентите бяха направени няколко ролеви игри, при които се постигнаха много високи резултати. Основните поставени цели бяха насочени към изграждане на умения за самооценка (лична и професионална), изграждане на умения за търсене на работа и явяване на интервю, начин на представяне преди и след започване на работа, развитие на комуникационни и социални компетенции, необходими на работното място и във взаимоотношенията с колеги и ръководни кадри. При активно участвалите в груповите и индивидуални срещи се постигнаха много добри приложни резултати, като голяма част от момичетата и момчетата (22) споделиха, че намират всичко случило се за полезно за тях и ценно като източник на нови знания и умения. Никакъв или минимален резултат беше отчетен при пасивните случаи (9), които след изтичането на срока на предоставяне на услугата напуснаха институцията и отказаха допълнителна работа с тях. На въпрос каква е причината за тяхната пасивност, повечето от тях (6) обясниха, че не намират смисъл в регулярната трудова реализация и предпочитат да се осигуряват с алтернативни начини, а друга част (3) откровено заявиха, че ще взимат пари от близки и роднини.

Общият извод, който може да бъде направен за тази категория за целия изследван период, е, че високи или добри резултати бяха отчетени само когато имаше мотивирано участие от страна на клиентите в различните инициативи, като най-високи нива на ангажираност се наблюдаваха при изпълнение на задачи, провокирани и подготвени от самите клиенти. Отчетената субективна готовност беше в правопрпорционална връзка с постигнатите резултати (вж. таблица 10).

Таблица 10. Оценка на постигнати резултати

Общ брой – 92	Лоши	Средни	Добри	Много добри
Жени – 31	5 (4,46%)	3(2,67%)	5 (4,46%)	18 (16,07%)
Мъже – 61	18 (16,07%)	5 (4,46%)	2 (1,78%)	36 (32,14%)

Третата обособена категория представлява 49,1% от всички участници. Под условното име „ученици“ са обединени две целеви групи – ученици и хора с нарушения в социалното и образователно развитие поради занемареност. Общият брой на клиентите е 55 – като 24 са жени, а 31 – мъже. Учащите са съответно 16 жени и 22 мъже, а лицата с дефицити – 6 жени и 9 мъже.

Поради сходни отчетени потребности и индивидуален капацитет групата на участниците със социални и образователни нарушения следваха тематичната програма на случаите с умствена изостаналост и психични отклонения. При 3 от главните теми ролята им беше сведена единствено до ползватели. Това бяха темите „лична хигиена“, „аз се уча“ и „аз мога сам“. Всички те имаха чисто практически насочени подтеми, като предварително заложените цели бяха насочени към подобряване на личната хигиена, развитие на умение за самообгрижване и придобиване на елементарни битови умения и навици. Отново беше използван похватът на демонстрация и имитация на определени действия. По-активни в срещите за лична хигиена бяха дамите, за сметка на господата, които пък проявиха интерес към чисто битовите умения (подреждане, смяна на крушки, заковаване на пирон и др.). В проведените срещи (седмица 1–9, седмица 38–52, седмица 61–67) беше отчетена редовна посещаемост и положителен интерес. Всички включили се проявиха разбиране, че случващото се има за цел да им помогне в ежедневието и е изцяло в тяхна полза. Въпреки положеното старание не се наблюдаваше ентузиазъм или желание за подготовка на следващите срещи. Основните поставени цели бяха постигнати с различен успех при всеки индивидуален случай, но беше регистрирана промяна в сравнение със стартовото ниво. Субективната готовност на участниците се движеше в диапазона на ниските нива, като при дамите тя беше по-изразена, отколкото при господата.

Значително по-големи резултати можеха да се наблюдават при реализирането на груповите срещи, в които участниците имаха възможността да проявят креативност и да отправят предложения за подтеми и дейности. В арт насочените теми беше отчетено най-заинтересовано участие, като момичетата и момчетата обстойно описваха творбите си, идеите си, чувствата си и споделяха емоции. Беше постигната силно подкрепяща групова среда. По-голямата част от подтемите бяха предварително подготвени от клиентите. Тъй като представляваха интерес за тях и бяха приети като форма на забавление и начин за разведряване, клиентите демонстрираха ангажираност и готовност за самоподготовка. При тези срещи се наблюдаваше значително по-висока субективна готовност в сравнение с предходни теми. Проследяваха се всички показатели, даващи основание да се счита, че проявената субективна готовност е висока.

Интерес предизвикаха и темите „аз и другия“, както и „моите радости и проблеми“. Тъй като участниците показяха неразбиране към подтемите (по-силно изразено при лицата, които имат социални и образователни дефицити поради занемареност), предварително избрани от социалния работник, им беше поставена задача те да решат за какво да се говори. Избраните от тях подтеми бяха:

„защо не трябва да се бием“, „защо не трябва да крещим и да обиждаме и псуваме“, „защо да се държим добре“ и т.н., както и „аз се чувствам зле когато“, „смея се когато“ и т.н. В хода на груповата работа се наблюдаваха спадове и възходи в мотивацията и пряко свързаната с нея субективна готовност за мултиролево взаимодействие на клиентите със социалния работник. Желанието за активност се повишаваше при проявен интерес към темата или когато участникът се е ангажирал с предварителната и подготовка, и обратното. Първоначално поставените цели бяха свързани с изграждане на умение за слушане и разбиране, с умение за приемане на различия, развиване на емпатия и желание за помощ, умение за изразяване на собствени нужди и потребности, споделяне на радости и проблеми, развиване на комуникационни умения и умения за пълноценно социално съществуване. В 95% от случаите беше отбелязан напредък по отношение на поставените цели. Постоянно нежелание за участие беше декларирано в 12 от случаите. Изтъкнатите причини бяха неразбирателство с останалите, намиране на темите за безинтересни, неразбиране на самите занимания. При тези случаи бяха отчетени ниски нива на групова резултатност.

Тъй като групата на учениците съчетава в себе си представители на всички останали групи, от нея ще бъдат разгледани единствено случаите, които не влизат в нито една от вече анализирани категории. Общият брой на само учащите е 12 – 7 жени и 5-има мъже. Участието на клиентите в груповата работа беше пожелателно и се разчиташе на тяхната готовност и желание за участие. Задължително за учениците бе посещаването на учебни занятия, както и посещаването на часовете на частните учители, ангажирани с помощ за домашните им задачи. Работа с групата се осъществяваше благодарение на изградена добра координация между класни ръководители, директори, социални работници и наети специалисти. Заради различия в учебните смени, както и след учебни задачи, на груповите срещи рядко присъстваха всички участници. Незадължителния характер на срещите доведе до посещаемост само на събиранията с привлекателни за клиентите теми и подтеми. Доброжелателното включване беше предпоставка и за постигнатите реални резултати. Най-предпочитани се оказаха темите „моите права и задължения“, „моите проблеми и радости“, „животът извън институцията“. В тях акцентът беше поставен върху подтеми, свързани с учението и отношенията със съученици, учители и образователни институции. Разгледан беше въпросът и за бъдещата професионална и лична реализация, както и какво се изисква и се очаква от завършилия образование човек. В периода на изследване представените случаи бяха в класовете между VI и XI. Всеки един от тях (както и учениците, попадащи в другите категории) завърши успешно започнатия клас и продължи в следващия. По настояще (27.12.2013 г.) трима са записали висше образование, като двама от тях са с педагогическа и социална специалност, а един е с медицина. Останалите също имат подобни амбиции. Основните заложиени цели, свързани с групата на учениците, беше продължаване на образованието,

превенция от изпадане от училищната среда и успешно преминаване по-горен клас. Регистрирани бяха много добри междинни и крайни резултати. В таблица 11 са отбелязани отчетените резултати за цялата категория, за целия изследван период. Те са пряко съпоставими и с отчетените резултати по отношение на субективната готовност на бенефициентите за многоролево участие в проектните дейности.

Таблица 11. Оценка на постигнати резултати за цялата категория

Общ брой – 55	Лоши	Средни	Добри	Много добри
Жени – 24	2 (1,78%)	–	6 (5,35%)	16 (14,28%)
Мъже – 31	1 (0,89%)	–	8 (7,14%)	22 (19,64%)

Отчетените крайни резултати за целия времеви период и всички изследвани през него лица показаха пряка правопрпорционална връзка между мотивацията за участие, възможността за такава и субективната готовност на бенефициентите за сътрудничество със социалния работник. При наличие на предварителна мотивация, обусловена от очакването за индивидуална полза, бяха отчетени високи нива на субективна готовност, и обратно. Възможността за реално повлияване на проектните дейности и включването в тяхното проектиране, както и осъзнаването и оползотворяването на тази възможност, също доведе до повишаване на субективната готовност на участниците. Многократното включване на клиентите в подготовката на инициативите и последващото им реализиране доведе до затвърждаващото се у тях усещане, че могат да се справят, и това допълнително повиши желанието им за активност.

Втори етап на емпиричното изследване

Вторият времеви период на емпиричното изследване обхваща месец май 2013 г. В него акцент беше поставен върху субективната готовност на социалните работници и специалисти в сферата за мултиролево взаимодействие с бенефициентите по социални проекти. В него участие взеха общо 22 специалисти, представители на 15 неправителствени организации, насочили дейността си към реализирането на различни социални проекти:

- 4 от участващите в проучването организации са насочили своята дейност към превенция, подкрепа и работа с хора с различен тип наркотични и алкохолни зависимости; „Srap“ – организация за превенция на зависимости в ромските и синти общности, Drugsinfo-bg.org – гореща телефонна линия и консултации, „Солидарност“ – асоциация за рехабилитация на зависимости, „Каритас“ – организация с хуманитарна цел – Програма за намаляване на вредите от алкохола и психотропните вещества.

- 5 от социалните организации се занимават с проблемите на деца и лица в неравностойно положение; „Ре-акт“ – сдружение за промяна на младежи в неравностойно положение, „I can too“ – сдружение за подпомагане на деца със специални нужди, „Надежда за нас“ – сдружение за подпомагане на деца и лица в неравностойно положение, „ФИЦЕ – България“ – сдружение за педагогическа и социална помощ на деца, „UNHCR“ – агенция за бежанците.

- други 4 организации работят в областта на предоставяне на образователни услуги; „MyWay“ – компас за професионално и академично ориентиране, „Pathway“ – център за обучения и предприемачество, „Art of living“ – организация с образователна и хуманитарна цел, „Заедно в час“ – организация за равен достъп на децата в образованието.

- 2 от НПО-тата реализират социални проекти в сферата на психичното здраве: „Метаморфозия“ – център за обучение по транзакционен анализ и психологически консултации, „Maria’s world“ – фондация за хора с психични нарушения (вж. таблица 12).

Таблица 12. Разпределение на организациите според направлението на предлаганите услуги

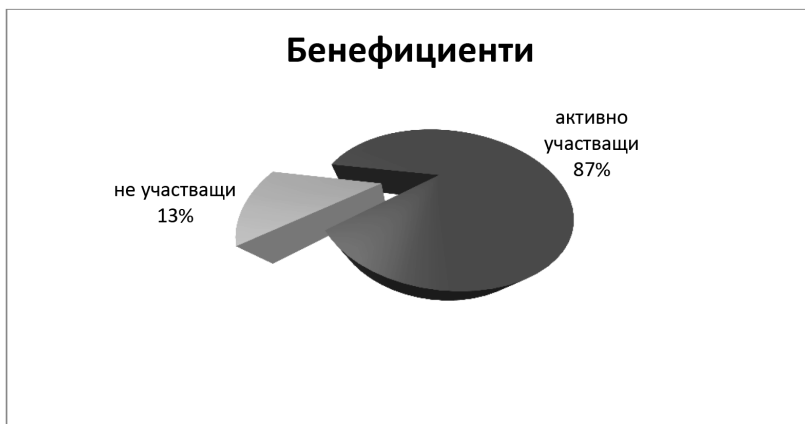
Зависимости – наркотични и алкохолни	Деца и лица в неравностойно положение	Хора с интелектуални затруднения и психични проблеми/ психично здраве	Образование
Srap – организация за превенция на зависимости в ромските и синти общности	Ре-акт – сдружение за промяна на младежи в неравностойно положение.	Метаморфозия – център за обучение по транзакционен анализ и психологически консултации	MyWay – професионално и академично ориентиране
Drugsinfo-bg.org – превенция на наркотични зависимости	Надежда за нас – сдружение за подпомагане на деца и лица в неравностойно положение	„Maria’s world“ – фондация за хора с психични нарушения	Pathway – център за обучения и предприемачество
Солидарност – асоциация за рехабилитация на зависимости	I can too – сдружение за подпомагане на деца със специални нужди		Art of living – организация с образователна и хуманитарна цел
Каритас – организация с хуманитарна цел	ФИЦЕ – България – сдружение за педагогическа и социална помощ на деца		Заедно в час – организация за равен достъп на децата в образованието
	UNHCR – агенция за бежанците		

Всички представители на участващите организации се включиха в полу-структурирано интервю, като дадоха отговор на 4 основни въпроса (вж. таблица 6). Субективната готовност на специалистите в социалната сфера беше оценена посредством въведена скала (вж. таблица 7).

Резултатите от получените отговори на първия поставен въпрос показват, че всички 15 участници в проведеното изследване са развили дейността си в следствие на разработен, финансиран и осъществен проект. Факт, който показва все по-утвърждаващата се позиция на този тип социална инициатива на територията на България. Всеки един от представителите на съответната НПО обясни, че заложените в програмата на институцията добри идеи, предишни, настоящи и бъдещи, са станали възможни именно чрез разписването на един или друг проект. В своята същност предоставяните социални услуги са близки по съдържание с познати национални програми и социални услуги, но носят елемента иновативност, присъщ за НПО-сектора. Качествено нови практики, непознати до момента на територията на страната, не бяха открити.

Условно според вида дейност изследваните организации могат да бъдат разделени в 4 основни направления на социалната работа: работа с деца и лица в неравностойно положение, работа с лица с алкохолни и наркотични зависимости, работа с лица в психически и умствени увреждания, предоставяне на образователни услуги. Групи, открояващи се най-ясно като проблемни и с констатирани задълбочаващи се негативни тенденции. Представените социални проекти бяха насочени към целевите групи на възраст до 40 години. Предвид информативния характер на първия поставен въпрос, той не послужи като източник на данни за субективната готовност на социалните работници. Резултатите от втория въпрос от анкетната карта дадоха информация, свързана с поставения в изследването основен проблем за многостранното взаимодействие между социалните работници и специалисти и бенефициентите по социални проекти. Отправеното питане беше: „Колко е броят на активно включените в предварителното изработване на програми, услуги и проектни дейности за работа с тях бенефициенти по Вашия социален проект за последната една година?“ От 15 институции активна предварителна роля на бенефициентите беше отредена само в 2 от организациите – „Заедно в час“ и „Pathway“. И двете НПО-та развиват дейността си в социално-образователната сфера, като изцяло разчитат на самоинициативността и креативността на участниците. Разработените програми са в отговор на предложения и идеи, идващи от преките ползватели на услугата, от които се очаква да я развиват и обогатяват. Във всички останали организации беше посочено, че бенефициентите нямат никакво участие в предварителното разработване на проектните дейности както преди, така и по време на реализацията на проекта. От тях се „изисква“ да се възползват от предоставените им услуги. Процентно изразено едва в 13,33% от изследваните организации бенефициентите имат предварително участие по проектите, проектните дейности и програмите, от които после ще се ползват (вж. фигура 2).

Фигура 2. Предварително участие на бенефициентите

На допълващ въпрос „Защо, каква е причината?“, зададен в отговор на основния, повечето отговорили с ясната позиция „нула“ споделиха, че не разбират защо това трябва да се прави. В последващия разговор с представителите на изследваните институции се наложи схващането, че самите клиенти не биха могли да бъдат предварително включвани, първо, защото няма такава практика и второ, защото остават съмнения в техните компетенции и реални възможности за активно предварително участие. Изказаните лични позиции разглеждаха бенефициентите по-скоро като „пациенти“ и не толкова като проектен ресурс. Специалистите споделиха, че за момента се избягва подобна практика най-вече защото се приема за необходимо първо да се разработи дадена услуга и да се стартира, преди да бъде предложена на бъдещите ползватели. Желанието на самите социални работници за по-широка форма на проектно взаимодействие и преписване на допълнителни роли, различни от тези на ползватели, на техните клиенти беше слабо или отсъстваше. Изразеното недоверие се основаваше на схващането, че след като са в затруднено социално, здравословно или ментално състояние, те не могат да бъдат достатъчно компетентни или адекватни, за да си изработят модел за справяне с проблема. Разчита се предимно на тяхното активно включване като ползватели след стартирането на даден социален проект, но не се виждат като дейни участници в самото му разписване, начален етап и последващи инициативи. При тези интервюирани (общо 18 човека) беше отчетена ниска или отсъстваща субективна готовност от страна на социалните работници за мултиролево сътрудничество с бенефициентите по социални проекти.

В отговор на същия допълващ въпрос към основния двете институции, разчитащи изцяло на предприемачеството на своите бенефициенти, отговори-

ха, че считат, че активното участие на ползвателите на дадена услуга подобрява нейното качество и това води до по-високи крайни резултати. Наблюдение, отговарящо на друг основен въпрос, поставен от анкетното проучване: „Дали в случаите на отчетено активно включване на бенефициентите в подготовката и разработването на социални услуги, насочени към тях, получените крайни резултати от работа ще са по-добри в сравнение с тези, постигнати без активното участие на клиентите на социални услуги?“ В тези 4 случая при специалистите бяха регистрирани високи нива на субективна готовност за сътрудничество с бенефициентите по социални проекти. Тъй като представителите на тези две организации реализираха проекти предимно в образователната сфера и основните им целеви групи бяха младежи и девойки, които не се отличават със сериозни социални или здравословни проблеми, може да се заключи, че самите бенефициенти бяха възприети като участници в дадена програма или инициатива. Този подход към тях обясняваше водещата им роля на създаатели и провокатори на промяна. Т.е. те не биват разглеждани като лица с проблеми, а като главен ресурс по даден проект. Въпреки това участвалите в интервюто специалисти споделиха, че считат тази практика за приложима и по-работеща независимо от целевата група и декларираха готовност да я прилагат и за напред в други социални инициативи. Отново се отчетоха високи нива на субективна готовност, произтичаща и от индивидуалната убеденост на изследваните лица, че многостранното взаимодействие с ползвателите на една или друга социална услуга е по-продуктивна стратегия и води до по-качествени и трайни крайни резултати.

Тъй като никой от присъстващите представители на изследваните институции нямаше моментната готовност да отговори с точни или приблизителни цифри на третия въпрос от анкетната карта, беше предприето допълнително проучване, като самите организации дадоха съгласието си за него. На интернет сайтовете на участващите в проучването бяха открити годишни доклади за дейността, отчети за дейността, постигнати резултати от инициативи. Където такива не бяха публикувани, бяха проведени допълнителни телефонни разговори с ръководителите на съответната организации и изведените данни са посочени с тяхно съгласие.

Преди да се отчетат резултатите в отговор на третия въпрос от анкетната карта, е нужно да бъдат направени някои пояснения. Част от участващите в изследването не са си поставили задача да отчитат броя на ползвалите техните услуги клиенти. Основната причина за това е, че бива създаден продукт, който е достатъчно дълготраен във времето и би могъл да се използва във всеки един момент от желаещите. Пример за такава практика е информационният портал, създаден от организацията „MyWay“ (Приложение, инф. из. 6), като самите ѝ представители казват, че не са заложили в програма отчитането на посещаемост – нямат и точни данни за броя потребители на сайта им. Практика, която изцяло залага на предлагането на даден ресурс, който бива

подържан и достъпен за всеки желаещ, но не предполага значителни промени или взаимодействие между ползватели и създатели. Субективната готовност на специалистите може да бъде съотнесена към средните нива, тъй като те декларираха готовност да реализират идеи, идващи от потребителите, но и споделиха, че до момента такива не са получили.

Друга причина за неотчитане броя на самите бенефициенти е, че крайните отчети за дейността залагат на вложените средства и реализирания материален ресурс. Организации като „I can too“ отчитат средствата, вложени за създаването на ресурсни центрове и подпомагане на деца в нужда, но не и самия брой на децата. Подобна форма на отчетност на дейността е избрана и в UNHRC – агенция за бежанците. В тези институции се залага предимно на продължаващата материална и ресурсна подкрепа на многогодишни стартирани проекти, тяхното развиване и обогатяване, и вероятно затова не се отчита брой ползватели, а направен разход (Приложение, инф. изт. 10 и 13). Тъй като разходените средства са насочени по различни проектни пера и програми, разработени без участието на самите потребители, няма практика да се допитват до тях при създаването и финансирането на социалните проекти. Субективната готовност на специалистите за мултиролево сътрудничество бе ниска.

Специално уточнение би следвало да се направи и за Фондация „Maria's world“ (Приложение, инф. изт. 7), тъй като по време на самото изследване тя не беше стартирала дейността си. Като участник във форума целта на представителите ѝ беше да очертае бъдещите дейности и да създадат ползотворни контакти, както и да популяризират бъдещата си работа. Предвидено беше разкриването на дневен център за хора с интелектуални затруднения, в който от услугите на психолог, психиатър, арт-терапевт, социален работник и други специалисти да могат да се ползват около 20 човека. Субективната готовност на социалните работници за съвместна работа с бъдещите клиенти беше висока, тъй като те споделиха, че биха предпочели в бъдеще всички инициативи, които ще бъдат предприети (различни от вече разписаните), да се съгласуват и предлагат от клиентите.

Не отчитат и точен брой бенефициенти, а брой реализирани инициативи и обучения организации като: „Pathway“, „Theart of living“, „Ре-акт“, „Надежда за нас“, „Srap“ (Приложение, инф. изт. 3, 6, 1, 9 и 4). При тях субективната готовност на специалистите беше оценена като ниска съгласно въведената скала за оценка (таблица 7).

Тъй като за нуждите на настоящото изследване са необходими данни за броя на бенефициентите, ще бъде използвана получената за това информация от предоставилите я участници:

- „Каритас“ – Програма за намаляване на вредите сред употребяващите психоактивни вещества – 300 души на месец (Приложение, инф. изт. 12).
- Асоциация за рехабилитация на зависими „Солидарност“ – около 350 потърсили консултация за период от една година (Приложение, инф. изт. 10).

- „Заедно в час“ – обучени 33 учители, преподаващи на 4300 ученици (Приложение, инф. изт. 15).

- „ФИЦЕ“ – проект „Аз мога – дай ми шанс“ – обучени 40 учители, преподаващи в 6 училища, обучени 50 деца със специални образователни потребности, 30 родители, включени в родителски групи (Приложение, инф. изт. 14).

- Drugsinfo-bg.org – 292 човека, потърсили помощ на гореща телефонна линия (Приложение, инф. изт. 4).

- „Метаморфозия“ – над 400 посетители на сайта всекидневно, не се води точен брой посетители на самия център (Приложение, инф. изт. 3).

От изложената информация по третия анкета въпрос могат да бъдат открити някои интересни тенденции.

Първо, голяма част от участващите в изследването организации не отчитат броя на бенефициентите по техните проекти – 46,66%. Факт, който може да породя известни въпроси относно реално постигнатите количествени и най-вече качествени резултати. Липсата на брой ползватели говори и за отношението към самите тях – приоритет е влагането на средства и разработването и провеждането на инициативи, а не толкова индивидите, включени в тях. Оттук следва и логичният отговор на въпроса защо нямат предварително участие самите клиенти на услугата и защо се отчитат ниски нива на субективна готовност от страна на специалистите за подобно взаимодействие.

Второ, в някои от организациите от проучването (33,33%) няма изобщо предварително заложен критерий за оценка на реалния резултат – тенденция, показваща недобър мениджмънт на проектната дейност. Разчита се на продължаващия ефект на проекта (добавената стойност), но също не са разписани критерии за оценка и контрол. Логично не се залага и на предварителното участие на ползвателите, тъй като усвоеният ресурс е оползотворен, но не се отчита до какво води създаденото с него. Приоритетно се залага на материалния ресурс, не на личностния. Бенефициентите са единствено и само ползватели на финансираните блага.

Трето, в близо 7% от организациите отчетените стойности за брой включени в дейностите бенефициенти са доста високи (приблизително 300 човека за месец), което също поражда въпроси, свързани с реалната ефективност на дадената инициатива. Остава отворен проблемът за качеството за сметка на количеството. Предварителното включване на ползвателите и в този случай отсъства. Липсва и субективната готовност на специалистите за възлагане на допълнителни роли на клиентите и приемането им като ресурс.

Изведените данни сочат, че все пак са постигнати едни добри резултати в социалната сфера за период от една година и се запазва динамичното ѝ развитие, като се обогатяват и разширяват предоставяните социални услуги, независимо дали с предварителното или не включване на клиентите по тях.

Четвъртият въпрос от анкетната карта към настоящото проучване беше формулиран по следния начин: „Считате ли, че при активно предварително включване на бенефициентите във Вашите инициативи се отчитат по-добри крайни резултати?“ На него 2 от организациите отговориха с категорично „да“, като останалите участници изказаха или отрицателно мнение, или известно колебание. Налага се вече направеният извод, че липсва доверие и желание от страна на социалните институции да включват своите бенефициенти в предварителното разработване на проектните дейности.

Не може да не бъде отчетен и фактът, че все пак в залагащите на личностното развитие НПО-та, където участието на самите клиенти е ключов фактор, се възлагат дейности, насочени към цялостната реализация на бъдещите инициативи и се разчита на креативността на самите ползватели на услугата. Макар и незабелязана от повечето интервюирани, предвид особеностите на проектната дейност, в която са ангажирани, се наблюдава вече изведената зависимост между субективната мотивация, възможността за участие и крайния резултат. Специалистите в социалната сфера, имали желание и възможност да сътрудничат със своите клиенти на различни проектни нива и дейности, бяха единодушни, че подобен подход е по-резултатен и води както до по-високи, така и до по-качествени промени след приключването на социалния проект.

Изводи и заключения

Въз основа на направения анализ на емпиричното изследване могат да бъдат изведени следните изводи, свързани с първата група изследвани лица – бенефициентите по социални проекти:

- при задължително участие на бенефициентите в проектни дейности, разработени и представени единствено от социалния работник и работещите по проекта специалисти, се наблюдават по-ниски нива на субективна готовност за мултиролево сътрудничество, а оттам и по-лоши междинни и крайни резултати;
- при вменяване на роля единствено на ползватели на дадена услуга бенефициентите показват по-слабо желание за ангажиране и по-ниски междинни и крайни резултати;
- при провокиране на инициативност и предварително включване на бенефициентите в разработването на теми и дейности за работа с тях те показват по-високи нива на субективна готовност за сътрудничество и по-добри междинни и крайни резултати;
- при незадължителен, но интересен характер на груповите и индивидуални срещи бенефициентите проявяват по-силно желание за участие и оценяват случилото се като полезно за тях. Показват по-висока мотивация и

субективна готовност за активно взаимодействие със специалистите. Респективно резултатите са по-високи.

- при наблюдаваните 11,06% (13 случая) лоши резултати се отчитат ниски нива на субективна готовност, като това са лицата, проявили нежелание за участие или имащи специфични интелектуални затруднения. Средни резултати и средни или ниски нива на субективна готовност се отчитат при 17,85% (20 случая) от всички участници, като по-големият процент от тях са хора с психични заболявания и/или дефицити в социалното и образователно развитие поради занемаряване. Добри резултати са постигнати с 28 случая (24,99%), представители на които са предимно хората със зависимости, учениците и неработещите. Най-висок е процентът на много добрите резултати – 45,52% (51 случая). В тях влизат представители на подкатегории „хора със зависимости“, „хора с хронични заболявания“, „лица с трайни увреждания“, „ученици“, „работещи“, „неработещи“, при които има запазени познавателни умения и изградени социални и личностни качества. При тях високата субективна готовност беше ползвана като опорна точка във всеки един момент от груповата работа, свързана с реализирането на заложените проектни дейности (вж. таблица 13).

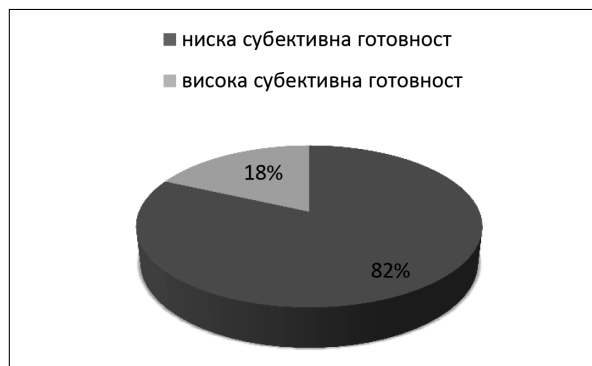
Таблица 13. Оценка на общи резултати на трите главни категории

Общ брой – 112	Лоши	Средни	Добри	Много добри
Жени – 31	4 (3,57%)	6 (5,35%)	11 (9,82%)	10 (8,92%)
Мъже – 81	9 (8,03%)	14 (12,5%)	17 (15,17%)	41 (36,6%)

При втората група изследвани лица – социални работници и специалисти в сферата на проектната социална работа – бяха открити следните тенденции:

- в социалните проекти, реализирани на територията на България, липсва практика бенефициентите да бъдат разглеждани като ресурс на самите дейности и да им бъдат възлагани допълнителни проектни роли, различни от тази на ползватели на дадени услуги;
- съществува недоверие в компетенциите и личностните ресурси на самите бенефициенти;
- възприето е схващането, че бенефициентът е предимно възползващ се индивид, а не активен провокатор на иновативните процеси;
- при активно участие от страна на бенефициентите се отчитат по-добри крайни резултати;
- субективната готовност на специалистите за мултиролево сътрудничество с бенефициентите като цяло е слаба (вж. фигура 3).

Фигура 3. Субективна готовност на социалните работници и специалисти

В отговор на главния изследователски въпрос, а именно доколко индивидуалният ресурс на бенефициентите по социални проекти за активно участие в проектното планиране и подготовка се оползотворява на практика и какви са постигнатите междинни и крайни резултати, могат да се направят следните изводи:

- индивидуалният ресурс на бенефициентите по социални проекти на територията на България се оползотворява в много ниска степен и бива отчетен и разглеждан като такъв в единични проектни инициативи;
- при вменияване на допълнителни роли на бенефициентите, които провокират тяхната активност и предполагат по-голяма ангажираност от тяхна страна на всеки проектен етап, се отчитат по-добри междинни и крайни резултати;
- субективната готовност на бенефициентите за многостранно сътрудничество със социалните работници и специалисти е по-голяма в сравнение със субективната готовност на самите специалисти;
- при наличие на висока субективна готовност за сътрудничество и в двете страни по проектната реализация (бенефициенти и специалисти) постигнатите резултати са по-високи в сравнение с тези при отсъствие на такава.

Анализът на изследователските резултати, както и тяхната оценка спрямо приетите критерии дават основания да се обобщи, че предварително формулираната хипотеза, а именно: „Ако бъде разширен наборът от роли, чрез които се легитимират бенефициентите по социални проекти и по този начин те функционират не само като ползватели на проектна подкрепа, но и като активен проектен субект и ресурс, то това ще повиши субективната готовност на клиентите за многоаспектно сътрудничество със специалистите по социални проекти и ще предпостави по-висока им индивидуална мотивация за участие, а от там и по-добрите резултати“, се потвърди. Оправда се и предварителното изследователско очакване, че определяща за ползотворното сътрудничество между бенефициенти и социални работници и други ангажирани в проектните дейности специалисти е субективната готовност на всяка една от страните за мултиролево сътрудничество в контекста на социалния проект.

ЛИТЕРАТУРА

- Агенция за социални проучвания и анализи. Социално когнитивно направление. – http://assa-m.com/soc_deinosti_st2.php#8, последно посетен на 01.12.2013
- Агенция по заетостта. Проект „Аз мога повече“. – http://www.az.government.bg/internal.asp?CatID=28&WA=Efunds/OPHRD/AP2114/Menu_2114.htm, последно посетен на 03.12.2013.
- Асоциация Заедно в час. Социални проекти. – <http://zaednovchas.bg/>, последно посетен на 01.12.2013.
- Български тълковен речник. Значение на думата бенефициент. – <http://rechnik.info/%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD>, посетен на 14.10.2013, последно посетен на 01.12.2013.
- Български тълковен речник. Значение на думата социален. – <http://www.rechnik.info/search.php?search=%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%84%D0%B8%D1>, последно посетен на 01.12.2013.
- Петров, Д. Когнитивни и социокогнитивни модели за саморегулация на протективното сексуално поведение. – http://research.unisofia.bg/bitstream/10506/423/1/Psych10010_Petrov.pdf, последно посетен на 10.12.2013.
- Буре, Д. Теории за личността. Ебрахам Маслоу. – http://moradabg.com/maslow_bg.htm, последно посетен на 01.12.2013.
- Дюи, Д. Човешката природа и поведение. С., 2001.
- Дюи, Д. Как мислим. С., 2002.
- Костова, М. За неправилната употреба на думата бенефициент. – <http://www.europe.bg/htmls/page.php?category=223&id=16414%86%D0%B8%D0%B5%D0%BD%D1%8>, последно посетен на 01.12.2013.
- Николаева, С. Социална работа по проект. С., 2001.
- Организация Покана за здраве. Проекти. – <http://initiativeforhealth.org>, последно посетен на 01.12.2013.
- Постановление № 121 от 31 май 2007 г. за определяне реда за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ по оперативни програми, съфинансирани от структурните фондове и кохезионния фонд на ЕС и по програма ФАР на ЕС в сила от 08.06.2007 г.; об. ДВ бр. 45 от 8 юни 2007 г.
- Пътешествие в психологията. Поведенчески теории. Теории за социалното научаване. – <http://journeyinpsychology.wordpress.com/2012/03/18/%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE/>, последно посетен на 01.12.2013.
- Речник на думите в българския език. Значение на думата проект. – <http://rechnik.info/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82>, последно посетен на 01.12.2013.
- СОС Детски селища България. – <http://sosbg.org/>, последно посетен на 01.12.2013.
- Същност на мотивацията. Мотивационни теории и модели. – <http://www.studentskigrad.com/znanie/data/SA6TNOST%20NA%20MOTIVACIQA.php>, последно посетен на 10.12.2013.
- Таргет група. – <http://www.answers.com/topic/target-group>, последно посетен на 01.12.2013.

- Ajzen, I., Madden, T. J. (1986). Prediction of goal directed behavior: Attitudes, intentions, and perceived behavioral control. – *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 453–474.
- Anderson, R. E., Carter, I., Lowe, G. R. Human behavior in the social environment: A social systems approach. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter, 1999.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. – *Psychological Review*, 84, 191–215.
- Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. – *American Psychologist*, 44, 1175–1184.
- Bandura, A. (1994). Social cognitive theory and exercise of control over HIV infection. In R. J. DiClemente and J. L. Peterson (Eds.). Preventing AIDS: Theories and methods of behavioral interventions (pp. 25–59). New York: Plenum.
- Bandura, A., Adams, N. E., Hardy, A. B., Howells, G. N. (1980). Tests of the generality of self-efficacy theory. – *Cognitive Theory and Research*, 4, 39–66.
- Bandura, A., Schunk, D. H. (1981). Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation. – *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 586–598.
- Bruce D. Friedman and Karen Neuman Allen. System Theory. – http://www.sagepub.com/upm-data/32947_Chapter1.pdf, последно посетен на 05.12.2013.
- Denise E. Dedman and Kathleen Woehrle. Fun and Games with Systems Theory: Interactivities for Learning. – http://www.umflint.edu/sites/default/files/groups/Social_Work/phoenix_presentation_systems_theorypdf.pdf, последно посетен на 01.12.2013.
- Dewey, D. The Quest for Certainty: A Study of the relation of Knowledge and Action, NY, 1929.
- Encyclopedia Britannica. Social status. – <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/551450/social-status>, последно посетен на 01.12.2013.
- Fishbein, M., Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fishbein, M. (2002). The role of theory in HIV prevention. In: Marks, D. F. The Health Psychology Reader, Sage publications.
- Flamand, L. System Theory and Social work Practice. – http://www.ehow.com/about_5422586_systems-theory-social-work-practice.html, последно посетен на 03.12.2013.
- Parsons, T. "An Outline of the Social System" (TS: 30–79). – <http://ssr1.uchicago.edu/PRELIMS/Theory/parsons.html>, последно посетен на 14.10.2013.

Постъпила април 2014 г.

Рецензенти:

Проф. д-р Силвия Николаева
Доц. д-р Вержиния Боянова

Приложение

КООРДИНАТИ НА УЧАСТВАЩИТЕ ВЪВ ВТОРИ ЕТАП НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ И СОЦИАЛНИ РАБОТНИЦИ

- „Ре-акт“ – Сдружение за помощ на деца и младежи в неравностойно положение.
URL: <http://www.re-act.bg/>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Srap“ – организация за превенция на зависимости в ромските и синти общности.
URL: <http://srap-project.eu>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Метаморфозия“ – център за обучение по транзакционен анализ и психологически консултации
URL: <http://metamorfozia.com/about-us.html>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Drugsinfo-bg.org“ – превенция на наркотични зависимости.
URL: <http://Drugsinfo-bg.org>, последно посетен на: 10.10.2013.
- UNHCR – Агенция за бежанците.
URL: <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „MyWay“ – професионално и академично ориентиране.
URL: <http://www.myway.bg/>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Maria’s world“ – фондация за хора с психични нарушения.
URL: <http://svetove.mariasworld.org/>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Pathway“ – център за обучения и предприемачество.
URL: <http://pathways-bg.com/>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Art of living“ – организация с хуманитарна цел
URL: <http://www.artofliving.org/bg-bg>, последно посетен на: 10.10.2013
- „Солидарност“ – асоциация за рехабилитация на зависимости.
URL: <http://www.solidarnost-bg.org/>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Надежда за нас“ – сдружение за подпомагане на деца и лица в неравностойно положение.
URL: <http://www.hopeforus.net/>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Каритас“ – организация с хуманитарна цел.
URL: <http://www.caritas-bg.org/web/>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „I can too“ – сдружение за подпомагане на деца със специални нужди.
URL: <http://www.icantoo.eu/>, последно посетен на: 10.10.2013
- „ФИЦЕ – България“ – сдружение за педагогическа и социална помощ на деца.
URL: <http://www.fice-bulgaria.org/>, последно посетен на: 10.10.2013.
- „Заедно в час“ – организация за равен достъп на децата в образованието.
URL: <http://zaednovchas.bg/>, последно посетен на: 10.10.2013.